

L'uman en las Alps svizras – in'istorgia da 50 000 onns

■ **Tras tut las epocas han las Alps cun lur passadis privilegiadis pussibilità il barat da rauba, d'innovaziuns tecnologicas e d'ideas tranter l'Europa Centrala e la regiun mediterranea. Projects da retschertga e prospecziuns archeologicas han gidà a sclerir l'istorgia da l'occupaziun umana da questas regiuns.** Malgrà las diras cundiziuns da viver sin passa 2000 m s.m. han las emprimas cuminasas da chatschaders e rimnaders chattà las resursas indispensablas per viver. Sin il pass dal Schnidejoch dat in futteral d'artg perditga da la preschient-scha d'in chatschader neolitic. Ed ils abitants che vivevan en il segund millenni a.C. per lung da las axas da comunicaziun explotavan er l'arom en lur conturn. A partir dal temp da bronz è il commerzi da barat s'intensivà ed ha influenzà il svilup social da las cuminasas localas. Numerusas fossas che dateschan dal temp da fier fin al temp roman documenteschan

ils rituals funerals dals pievels che vivevan tranter il Vallais e l'Engiadina. A l'entschatta da nosa epoca servan las colliaziuns cun las valladas renanas a l'expansiun territoriala dals Romans. En lieus nua che passan schuldada, viaggiatur e commerziants vegnan erigids ospizis, vitges e sanuaris. Per las medemas vias sa derasa pli tard il cristianissem ch'è sa manifestà davent dal quart tschientaner en la fundaziun da las sedias episcopales da Martigny e Cuira. Las novas retschertgas da l'archeologia medievals han scuvert las avdanzas dals pasturs che producivan chaschiel dir gia davent dal 14avel tschientaner e ch'abitavan en chamonas adattadas al clima muntagnard – ils emprims chalets svizzers! Ed a la fin mussa in sguard sin ils passadis preistorics, sin las sendas da sauma e las infrastrukturas da traffic odiernas, co ch'ils umans èn s'appropriads cun rigur da quest reginavel muntagnard.

Perscrutaziun

La Svizra sa chatta en il center dal territori alpin ed è perquai in champ interessant per perscrutar l'emprima utilisaziun e colonisaziun umana da questa cuntrada a prima vista inabitabla. La scuverta da l'existenza d'umans da Neandertal en las Alps ha gia baud gi grond resun ed evocà il «cult dals urs da cuvels» ch'è daventà inextirpabel, malgrà las novas enconuschientschas. Schebain che la spespezza da

chats en las Alps n'è betg da cumparegliar cun quella dals abitadis en ils territoris umids da la Bassa, è l'istorgia da la colonisaziun alpina perscrutada vaira bain en il fratemp. A las enconuschientschas contribueschan er ils resultats da perscrutaziun dals pajais vischins. Menziunadas sajan qua las prospecziuns en il Trentino ed il Tirol, la scuverta da l'«Ötzi», la bara da glatscher da renum mundial, u la perscrutaziun da minieras en las Alps Franzosas. En Svizra pon ins – gist en vista a la midada dal clima – quintar cun ulteriuras impurtantas scuvertas en las zonas autalpinas.

Ambient

En la Bassa, en las Alps Settentriunalas, Centralas e Meridiunalas han ins elavrà ils davos 20 onns plirs studis paleoecologics che reconstrueschan l'istorgia da la vegetaziun davent da la retratga dals glatschers fin oz a moda moderna, taxonomicamain fitg precisa e senza interrupziun temporal. Durant l'olocen enturn 9600 a.C. s'augmenta la temperatura marcantamain en l'entir territori alpin e cuvra il stgalim subalpin rapidamain cun gaud. Sulettamain en las Alps Settentriunalas para quest creschament d'esser s'entardà in pau. En las Alps dal Sid ascenda il gaud a 1800–1900 m s.m. gia enturn 12 500 a.C., sa sbassa dentant enturn 10 500 a.C. en consequenza d'ina recidiva dal clima. En il temp neolitic s'avran las cuntradas en l'entir territori alpin. Davent da 4000–3000 a.C. sa derasa la draussa ed il cunfin dal gaud sa sbassa successivamain. Tranter il temp neolitic ed il temp da bronz sa sclerescha la cuntrada, surtut perquai ch'ils umans urbaniseschan il gaud cun dar feu. La cumposiziun da la vegetaziun sa mida marcantamain en las Alps. Da quel temp sa derasa per exempel il gaud da laesch en l'Engiadina, entant che l'aviez sa retira en ils lieus pli adattads da las Alps Meridiunalas e Settentriunalas.

Temp paleolitic e mesolitic

Durant il temp paleolitic e mesolitic (enfin 5500 a.C.) viveva la populaziun da la chatscha e da la raccolta e sa translocava tut tenor stagiun. Il spazi alpin, ch'offriva vasts territoris da chatscha e diversas resursas sco er materias primas da crap, vegniva – ordaifer las fassas da glatsch – frequentà temporarmain, probablmain er durant la bella stagiun tranter la primavaira e la stad. Ils indizis d'abitadis dal temp paleolitic mesaun èn rars: be en paucas grottas en ils auts han ins chattà relicts. Per il temp paleolitic tardiv è be cumprovà

Chats dal temp neolitic al Schnidejoch (BE/VS).

FOTO: SERVETSCH ARCHEOLOGIC DAL CHANTUN BERNA.

il temp magdalenian a l'ur dal massiv alpin sut 900 m s.m. A partir dal temp epipaleolitic penetreschan las gruppas d'umans pli profundamain en las valladas alpinas ch'èn da quel temp deliberadas dal glatsch. En il temp mesolitic dentant observ'ins ina frequentaziun bier pli regulara da las Alps. Ins abitava en abris sut in grip u en il liber. Intgins da quels sa chattan en in'auzezza da passa 2000 m s.m.

Temp neolitic

Fin ils onns 1990 eran ils lieus da chat dal temp neolitic (5500 enfin 2200 a.C.) rars en il territori alpin da la Svizra, surtut en cumparegliaziun cun ils abitadis a las rivadas dals lais. Enconuschents eran surtut ils lieus da chat da la Val dal Rodan (Sion) e dal Tessin (Bellinzona). En la regiun da Sion han ins chattà numerusas restanzas da culegnas e necropolas che dateschan per part gia dal 6avel millenni a.C. Monumentas da fossas e gravuras sin grippa e stelas fan part da las scuvertas archeologicas las pli remartgablas dal spazi alpin. Ultra da quai pussibiltateschan ils numerus chats en las fossas intensivis studis antropologics. La scuverta da la mumia da glatscher «Ötzi» al Tisenjoch en las Alps Tirolois (1991) mussa che las autas muntognas vegnivan gia traversadas en il temp neolitic. Per la Svizra cumprovan las scuvertas da Zermatt, da l'Alp Hermettji en il Vallais e dal Schnidejoch en las Alps Bernaisas ch'ils umans traversavan las zonas autalpinas. Ils studis futurs duessan sa concentrar sin la perscrutaziun dals sistems da barat, siond ch'i sa mussa pli e pli che las Alps na furmavan betg ina barriera en il temp neolitic.

Temp da bronz

Durant il segund millenni a.C. è il territori alpin vegnì utilisà intensivamain e durablmain sco spazi d'abitad ed economic. Questa colonisaziun che sa basava sin in «substrat» dal temp d'arom na pertutgava betg be las valladas, mabain er las zonas da muntogna ed alpinas da passa 2500 m s.m. Sper las raschuns demograficas han bain er il commerzi, il barat e la comunicaziun sco er spazis lucrativs da pascualaziun e chatscha e surtut resursas mineralas preziasas sco arom e sal attratg ils umans dal temp da bronz en il territori alpin. Las novas activitads artisanalas cumbinadas cun la situaziun da traffic favuravla da las vals alpinas e dals pass han preservà d'ina izolaziun alpina e promovì l'integraziun da la regiun da transit en ina rait da contact europeica spaziusa e bain sviluppada che favurava midadas ed innovaziuns socialas, tecnologicas e religiusas.

Temp da fier

Tranter 800 a.C. e l'entschatta dal temp roman sa derasa in nov metal: il fier. Las Alps svizras èn da quel temp occupadas da pievels multifars, dals quals nus possedain infurmaziuns da diversa spezia. Las funtaunas epigraficas e litteraras (auturs ro-

mans e grecs) numnan ils pievels principals da quel temp: Veraghers, Seduns, Nantuats, Ubers, Leponts e Rets. La documentaziun archeologica, che sa basa surtut sin objects agiutads a las fossas, lubescha da distinguer ils aspects caracteristics da las diversas regiuns: las Alps Vallesanas, las Alps Tessinaises e Centralas, la Val alpina dal Rain e l'Engiadina. Ils paucs abitadis enconuschents sa chattavan en il fund da la val u sin las terrassas a mez la muntogna per lung da las vias principalas da comunicaziun. Da grond'impurtanza economica era il commerzi e la rolla medianta da la populaziun alpina en il traffic tranter il mund nord-alpin ed il mund mediterranean: la documentaziun avant maun conferma l'utilisaziun simultanea da numerus pass e valladas lateralas.

Temp roman

En l'emprim tschientaner a.C. cuntanschan ils passadis che lubivan da cuntanscher spert il territori nord-alpin ed en particular il curs dal Rain ina rolla centrala en il process d'expansiun territoriala romana. Funtaunas epigraficas ed archeologicas connectadas cun il territori dal Pass dal Set relatan che l'occupaziun romana è stada confruntada cun resistenzas da vart da las populaziuns alpinas e ch'ella ha pudì s'anzar mo cun repetidas acziuns militaras. Il svilup da las vias da comunicaziun alpinas tranter il Brenner ed il Rescha en l'ost ed il Grond S. Bernard en il vest ha gi in'impurtanta influenza sin la dinamica da las culegnas dals pievels. En ils lieus da clav per lung dals passadis traversads da schuldada, viaggiatur e commerziants èn sa furmads abitadis da divers caracter: centers citadins da varia dimensiun (Martigny, Cuira, Muralto), lieus d'etapa (Bondo, Riom), lieus da cult sin ils pass e per lung da las vias d'access (Pass dal Grond S. Bernard e dal Gügglia, Thun-Allmendingen).

Antica tardiva

En il decurs dal quart tschientaner è il cristianissem vegnì propagà dals centers da Milaun, Como ed Aosta anor per lung da las medemas vias da transit ch'avevan servì a la romanisaziun dals territoris alpines. Sia concretisaziun è sa manifestada en la fundaziun da sedias episcopales a Martigny e Cuira, dotadas cun impurtantas catedralas e battisteris. Baselgias da batten e battisteris fundads en l'antica chatt'ins a Riva S. Vitale, a Glis ed a Schaan. En las regiuns champèstras han ins erigì oratoris e chapluttas da sepultura, savens sin iniziativa da singulas persunas u famiglias convertidas. Pli raras èn las perditgas da la preschientscha da communitads cristianas en la Svizra Centrala fin il 7avel tschientaner. A St. Maurice en il Vallais è vegnida deditgada ina gronda basilica a la veneraziun da son Murezzan e dals schuldads da la regiun tebana, marterisads vers la fin dal terz tschientaner. Quella è vegnida transfurmada en ina claustra e daventada il pli

antic ed impurtant center da pelegrinadi cun funcziun d'ospizi en il territori alpin.

Temp medieval

Il 1971 han ins intercurì per l'emprima giada archeologicamain las tegias d'alp daditg bandunadas sin l'Alp Bergeten sur Braunwald (GL) e cun quai mess il crap da fundament per ina nova disciplina en l'archeologia medievala: la «perscrutaziun da la desertificaziun autalpina». Pli tard han ins perscrutà ulteriuras culegnas bandunadas en la Svizra Centrala, en l'Oberland Bernais ed en il Lötschental. Las excavaziuns èn vegnidas amplifitgadas parzialmain cun prospecziuns sur grondas surfatschas en il chantun Sviz, en Val S. Pieder, en la vallada d'Oberhasli (BE), en la Val Maggia ed en la Val d'Aosta. Grazia a quests resultats da perscrutaziun èsi oz pussaivel da descriver en gronds tratgs il svilup da l'economia alpestra en il temp medieval, surtut quai che pertutga las spezias da muvel alpegiadas e la produczion da chaschiel dir, pratitgada davent dal 14avel tschientaner. Plinavant han las retschertgas mussà ch'ils pasturs erigivan lur tegias, stallas e claus dapertut tenor principis sumegliants, dentant adina cun duvar il materials da construcziun disponibels al lieu. Sper las tegias cun plans orizzontals rectangulars classicas, cuvertas cun in simpel tetg a piz, utilisav'ins er gronds blocs da grip chavadis sutor u abris per sa proteger cunter auras, bovas e lavinas.

Vias da traffic

Las Alps èn in sistem da muntognas cun pliras chadainas da culms parallelas ch'impedeschan en l'Europa il traffic tranter nord e sid e viceversa. En il decurs da l'istorgia han ins erigì blers trutgs, sendas da sauma e pli tard er vias tras las Alps. Il territori dal Gottard è dentant il sulet lieu en las Alps, nua ch'ins sto surpassar be in sulet pass per traversar la muntogna. Il lieu il pli difficultus sa chatta en il nord dal pass en la chavorgia da la Scalina tranter Andermatt e Caschanutta. Qua pussibiltateschan la Punt dal Diavel, construida sut cundiziuns legendaras, dapi tschientaners da traversar la Reuss. Ina via directa sur il pass è vegnida construida pir il 1829. Il 1882 han ins avert il tunnel da la viafier dal Gottard tranter Caschanutta ed Airolo. Quella ha remplazzà andetgamain il sistem da transport tradiziunal dals indigens. Cun l'avertura dal nov tunnel da basa da la viafier «AlpTransit», il 2017, vegnan danovamain bieras piazzas da lavur a svanir en la regiun dal Gottard.

La presentaziun:

L'uman en las Alps svizras. Ediziun speziala da la revista «Archeologia svizra». Basilea 2010.

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=1206
www.chattà.ch

Curs da charrotscha Chiavenna–Cuira sin la via dal Spleia (terminada il 1823).